

^{1178H} DURKHEİM'İN SOSYOLOJİ DÜŞÜNCESİNDE HUKUKUN ÖZÜ OLARAK TOPLUM

(THE ESSENCE OF LAW AS SOCIETY IN DURKHEIM'S SOCIOLOGICAL
THOUGHT)

Sabanur GÜMÜŞ ŞİMŞEK ^{1179*}
Dr. Öğr. Üyesi Nergis KULAKSIZOĞLU MERCAN ^{1180**}

ÖZ¹¹⁸¹

Èmile Durkheim 1858 ile 1917 yılları arasında yaşamını sürdürmüş ve sosyoloji biliminin kurucusu olarak nitelendirilen bir bilim insanıdır. Bu nitelendirmeyi, sosyolojinin benzerlerinden ayrı bir bilim olarak görülmesi ve o şekilde nitelendirilmesi için yaptığı ciddi çalışmalar ve sosyoloji için bir yöntem inşa etme çabaları ile kazanmıştır. Sosyolojiyi sistematikleştirmeye dair düşüncelerini ve bu düşüncelerden doğan amacını, kendisine ait olan eserlerde uygulamalı olarak da gerçekleştirmiştir. Sosyolojiye ve topluma dair yaptığı derinlikli çalışmaların ve kaleme aldığı eserlerin içeriğine bakıldığında, sosyolojiye dair birçok kavrama ve düşünceye yer vermekle beraber ahlak ve hukuk kavramlarına -bu iki kavrama eşdeğer biçimde- ciddi bir yer verdiği görülmektedir. Bununla birlikte Durkheim'in bazı toplum bilimsel kavramları açıklama çabası içerisinde iken bu açıklamada kriter olarak hukuku ve hukuk alanına dair birtakım kavramları esas aldığı görülmektedir. Ona göre hukuk, kelimenin tam anlamı ile toplumsal bir olgudur. Bu açıdan bakıldığında birtakım farklı

^{1178H} Eserin Dergimize geliş tarihi: 10.12.2024. İlk hakem raporu tarihi: 26.12.2024. İkinci hakem raporu tarihi: 27.12.2024. Üçüncü hakem raporu tarihi: 06.01.2025. Onaylanma Tarihi: 14.01.2025.

^{1179*} Yüksek Lisans öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı. Yazarın ORCID belirleyicisi: 0009-0001-5891-0248.

^{1180**} Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı. Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0002-7803-0678.

Eserin Atıf Şekli: Sabanur Gümüş Şimşek-Nergis Kulaksızoğlu Mercan, “Durkheim'in Sosyoloji Düşüncesinde Hukukun Özünü Olarak Toplum”, YÜHFD, C.XXII, 2025/2, s.859-886.

¹¹⁸¹ Bu makale yazarın İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında “Hukukun Özünü Meselesinin Edmund Husserl'in Fenomenoloji Anlayışı Çerçevesinde İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiş bir makale çalışmasıdır.

toplumsal olguların açıklanmasında da hukuka başvurulması oldukça doğal karşılanabilecektir. Her ne kadar Durkheim'in çalışma alanları arasında hukuk yer almasa da onun fikirleri içerisinde hukuka da erişmek mümkündür. Bu çalışmada Durkheim'in sosyoloji düşünceleri içerisinde hukukun izleri sürülmüş ve hukukun özü olarak toplum düşüncesine dair incelemeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Durkheim, hukuk, toplum, toplumsal olgu, iş bölümü, bastırıcı hukuk, onarıcı hukuk, mekanik dayanışma, organik dayanışma.*

ABSTRACT

Émile Durkheim (1858-1917) is regarded as the founder of the field of sociology. This recognition is attributed to his serious efforts to establish sociology as a distinct science and to build a methodology for it. He applied his ideas about systematizing sociology in his works. When examining his in-depth studies on society and the content of his writings, it is evident that, in addition to many concepts related to science, he gave considerable importance to the concepts of morality and law — two concepts he treated as equivalent. Furthermore, in his efforts to explain certain sociological concepts, Durkheim often relied on law and legal concepts as criteria. According to him, law is, in the truest sense, a social phenomenon. From this perspective, it is natural to refer to law in explaining various social phenomena. Although law was not a direct focus of Durkheim's work, his thoughts contain significant insights into the concept of law. This study traces Durkheim's views on law within his sociological thought and examines the concept of society as the essence of law.

Keywords: *Durkheim, law, society, social phenomenon, division of labor, repressive law, restitutive law, mechanical solidarity, organic solidarity.*

GİRİŞ

Hukuk ve sosyoloji, iki farklı alan olarak her zaman birbirleri ile yakın bir ilişki içerisindeyler. Bu ilişki, iki alanın iş birliği ile meydana getirilmiş çalışmalar ile görünür kılınmaktadır. Hukuk ile sosyoloji arasındaki bağ, hukuk sosyolojisinde kendisini gösterir. Sosyoloji, toplumu inceleme ve anlama ile onun üzerine bilimsel çalışmalar ilerletme açısından her zaman hukuka ihtiyaç duyar. Paralel şekilde hukuk da kendi alanı içerisinde toplumu anlamaya ve ona ayak uydurmaya muhtaçtır. Eugen Ehrlich'in *Hukuk Sosyolojisi'nin Temel İlkeleri* adı ile Türkçeye çevrilen eserinin

önsözünde yer verdiği şu cümle, bu durumu anlatmak için büyük bir etkiye sahiptir: “Şu anda ve tüm zamanlarda, hukuki gelişmenin ağırlık merkezi yasamada, hukuk tekniğinde ya da mahkeme kararlarında değil toplumun kendisinde yatmaktadır.”

Émile Durkheim, sosyolojinin kurucularından sayılan ve yaşamı boyunca sosyoloji alanında çalışmalar yürütmüş bir bilim insanıdır. Onun bu çalışmaları, sosyolojinin kendi başına bir bilim olarak kabul edilmesi ve kurumsal bir yapıya sahip olarak sistematik bir ilerleme kaydetmesi durumlarına ciddi katkılar sağlamıştır. Durkheim sosyoloji alanındaki düşüncelerini sıklıkla hukuk ile desteklemiş, ondan yardım almıştır. Onun sosyoloji düşüncesini inşa ederken edindiği bu tavır, bugün hukuk sosyolojisinin gelişiminde ciddi bir fark yaratmıştır.

Durkheim'in Sosyoloji Düşüncesinde Hukukun Özü Olarak Toplum isimli bu makale çalışmasında, temel olarak Durkheim'in hukuk üzerine düşüncelerinin tespiti amaçlanmıştır. Bu düşüncelerin tespiti sonrasında ise onun hukukun ne olduğuna ve hukukun özünün ne olduğuna dair düşüncelerine ulaşmak hedeflenmektedir. Gerçekten Durkheim bir hukukçu olarak nitelendirilemeyecek olsa da sosyoloji alanına dair düşüncelerinde hukukun izlerini bulmak mümkündür. Topluma ve toplum bilime dair bazı düşüncelerinin içerisinde, onları açıklarken veya onları örneklendirirken hukukun alanına giren birçok düşünceye yer vermiş, bazı kavramların anlatımında bizzat hukuku ölçüt olarak almıştır. Durkheim'in hukuk düşüncesinin izlerini sürebilmek için öncelikle onun sosyoloji düşüncesini bilmek ve buna dair anlatımlar yapmak gerekecektir. Bu gereklilik onun düşünce hayatı içerisinde küçük bir yer kaplayan hukuk düşüncesini anlamak için önem arz eder. Bundan da önce Durkheim'in hayatına yer verilmiştir. Bunun sebebi bir düşünürün, özellikle de sosyoloji alanında çalışmış ve hatta hayatını buna adanmış bir düşünürün, yaşamının ve yaşadığı toplumun sosyal ve siyasal atmosferinin bilinmesinin, onun düşüncelerinin anlaşılmasına ciddi bir katkıda bulunacak olmasıdır. Dolayısıyla bu makale çalışmasında öncelikle Durkheim'in yaşamına, sonrasında sosyoloji düşüncesine ve en sonunda hukuka dair fikirlerine yer verilmiştir.

1. Émile Durkheim'in Hayatı

Émile Durkheim, 15 Nisan 1858'de Lorraine'nin eski bölgesi Vosges'teki Epinal'da doğmuştur. Yahudi bir ailenin çocuğu olan Durkheim'in soyunda hahamlık mesleği nesilden nesile aktarılmaktadır. Kendisi de aile geleneğine uygun olarak haham olmak için hazırlanmıştır ancak genç Durkheim'in süreç içerisinde bu hedefini bir kenara bıraktığı görülmektedir. Dini

amaçlarını bir kenara bırakmasına rağmen Durkheim, ilerleyen süreçte sosyoloji çalışmalarında bu zamanlarında edindiği her türlü bilgiyi kullanmış ve bu bilgileri kazanca dönüştürmüştür. Eserlerinde yer alan dini örnekler ve kutsal kitaplara atıflar bu kazancın ürünüdür. Durkheim'in hayatının erken dönemlerinde inşa etmeyi amaçladığı fakat gerçekleşmeyen farklı bir kariyerin izleri eserlerinde bu şekilde görülmektedir.¹¹⁸²

Durkheim, 1879 yılında Ecole Normale Supérieure'a kabul edilmiş ve eğitime burada devam etmiştir. Bu okulda eğitim görmek için başlarda çok istekli olsa da kurumun sahip olduğu eğitim şeklinden bilimsel bir tavra sahip olmaması sebebiyle memnun kalmamıştır. Sosyoloji alanındaki çalışmalarını bilimsellik temeline oturtmak için ciddi bir çabaya sahip olmasına, bu dönemde bu kurumda aldığı eğitime olan eleştirilerin ciddi bir katkı sağladığı söylenebilir.¹¹⁸³ Durkheim Ecole Normale Supérieure'den 1882 yılında mezun olmuş ve mezuniyetinin ardındaki süreçte artık çalışmalarını sosyoloji alanına yönlendirme konusunda karar vermişti.¹¹⁸⁴

Durkheim mezun olduğu dönemde öğretilen felsefenin, güncel sorunlara değinmeyerek farklı ve ona göre gereksiz birtakım tartışmalara fazla odaklandığını düşünüyordu. Bu eleştirdiği perspektife sahip bir filozof olmak istemiyordu. Onun hedefi, ahlaki problemlerin çözülmesine yardımcı olabilecek ve o dönemde toplumun var olan sorunlarını ele alacak bir disiplinle ilgilenmekti. Durkheim'in kendisi için böyle bir hedef belirlemesinde, o dönemde Fransa'nın içerisinde bulunduğu sosyal ve siyasi durumun yol açtığı problemlerin ciddi bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu sebeplerle kariyerini sosyoloji üzerine çalışmaya yöneltti. Bir sosyoloji bilimi etrafında toplumun ahlaki olarak yönlendirilmesinin mümkün bir şey olduğuna inanarak bunu kendisi ve çalışmaları için bir amaç olarak edindi.¹¹⁸⁵

Durkheim 1882'de felsefe dersleri vermeye başlamış ve bundan beş yıl sonra 1887 yılında Bordeaux Üniversitesi'ne ders vermek üzere davet edilmiştir. Burada ders verdiği ilerleyen yıllarda pedagojik ve sosyal bilimler profesörü unvanını elde etmiştir. 1902 yılında ise Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'ne geçerek eğitim ve sosyoloji alanında dersler

¹¹⁸² Harry Alpert, *Émile Durkheim and His Sociology*, (New York: Columbia University Press, 1939), 15.

¹¹⁸³ Alpert, 18-19.

¹¹⁸⁴ Alpert, 28.

¹¹⁸⁵ Lewis A. Coser, *Masters Of Sociological Thought: Ideas In Historical And Social Context II*, (New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1977), 145.

vermeye başlamıştır.¹¹⁸⁶ Bordeaux Üniversitesi'nde ders vermeye başladığı dönemde, Fransız Kamu Eğitim Bakanlığı Yüksek Eğitim Müdürü Louis Liard'ın teşvikiyle birlikte Bordeaux Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kendisi için bir sosyal bilimler dersi oluşturulmuştur. Bu durum Fransa'nın sosyolojiye karşı süregelen mesafeli akademik tavrının değiştiğini gösteren bir adım olarak tarihe geçmiştir.¹¹⁸⁷

Durkheim, 1858 ile 1917 yılları arasındaki yaşamının büyük bir kısmını Fransa'da geçirmiştir. Durkheim'in yaşadığı dönem, Fransa'da birtakım sosyal ve siyasi sorunların yaşandığı bir dönemdir. Bireysel olarak sosyoloji düşüncesinde, yaşadığı yerde gerçekleşen birçok farklı sosyal ve siyasi olayın etkisinin görüldüğü söylenebilir. 1870 yılında gerçekleşen Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından oluşan siyasi atmosfer, insanların zihinlerinde ve kurumlarda ciddi bir sarsıntı meydana getirmiştir.¹¹⁸⁸ Bu durumun yanında kapitalizmin gelişimi ile gelen sorunlar da bulunmaktadır. Toplumsal adalette bozulma, gelir dağılımında dengesizlik ve benzeri problemler, başka sıkıntıların da oluşmasına yol açmıştır. Şiddet kaynaklı sorunlar, suçlarda meydana gelen artış ve yoksulluk gibi problemler o dönemde yaşanan sorunlar arasındadır. Bunlarla birlikte toplumda işçi sınıfının yükselişi ve sosyal kavgalar da süregelmektedir. Toplumun egemen sınıfına hâkim olan düşünceye göre, bütün bu problemler cumhuriyetin dayanışma ve kardeşlik kavramları ile çözülebilecektir. Toplum içerisinde var olan bu sarsıntı, beraberinde bir yeniden örgütlenme ihtiyacı düşüncesini meydana getirmiştir. Durkheim'in bu ihtiyaç karşısındaki duruşu, bunun bilim yoluyla gerçekleşmesi gerektiği şeklindedir. Eğer bir yeniden inşa gerçekleşecekse, bunun hayata geçirilmesinin her aşamasında bilime başvurulmalıdır. Ona göre toplumların bu krizi ancak sosyoloji ile çözülebilecektir. Temel olarak Durkheim sosyolojisinin kaynağı bu düşüncedir. Durkheim'in çalışmalarını böyle bir düzlem üzerinde ve bu sorunlara çözüm bulma güdüsü etkisinde meydana getirdiğini söylemekte bir beis yoktur. Bu sebeple onun çalışmaları, toplumsal bütünleşmeyi sağlama amacını edinmiş bir şekilde ilerlemiştir. Durkheim'in sosyoloji

¹¹⁸⁶ Mathieu Deflem, *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition*, (New York: Cambridge University Press, 2008), 57.

¹¹⁸⁷ Coser, 145-146.

¹¹⁸⁸ Émile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, Çev. A. Berktaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 12-13.

düşüncesinde en çok üzerinde durduğu ve önem verdiği kavramlardan birinin “dayanışma” olması da bu durumu doğrular niteliktedir.¹¹⁸⁹

Sosyolojinin kendine ait özelliklerini belirlemek ve onun kendine özgü yöntemlerini saptamak, sosyolojiyi diğer benzerlerinden ayırmaya hizmet etmek adına Durkheim’in attığı büyük adımlardır. Sosyolojinin ihtiyaç duyduğu bilimsel temellerin oturtulmasında bu adımların doğrudan katkısı olmuştur. Durkheim eserlerinde sosyoloji için bir metodoloji öngörmüş ve toplumsal olayların rastgele değil bir sistematik içinde bilimsel olarak incelenebilir olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹⁰ Durkheim’in sosyolojinin bilimselliğini, bir bilim olarak konusunu ve yöntemini bu şekilde ortaya koyması onun sosyolojinin kurucularından biri olarak sayılmasını açıklar niteliktedir. Bu durumun en büyük nedenlerinden birisi de onun ifade ettiklerinin kendisinden önce hiçbir bilim insanı tarafından bu denli açık ve detaylı şekilde ele alınmamış olmasıdır.¹¹⁹¹

Durkheim Bordeaux’ta olduğu yıllar boyunca birçok eser yayımlamıştır. Birçok önemli eleştirel inceleme gerçekleştirmiş ve bazı derslerinin açılış konuşmaları makale şeklinde yayımlanmıştır. 1893’te *İş Bölümü* adlı Fransızca doktora tezini ve Montesquieu üzerine yazdığı Latince tezini savunmuştur. 1895 yılında *Toplumbilimin Yöntem Kuralları* isimli eseri yayımlanmıştır. Bundan sonraki büyük eseri ise *İntihar* isimli eserdir. Bu üç büyük eser ile birlikte Durkheim’in, akademik camiada önemli bir isim hâline geldiği artık tartışmasız bir gerçek olmuştur. 1898 yılında sosyoloji literatürüne katkı sağlayan *L’Année Sociologique* adında akademik bir dergi çıkartmıştır.¹¹⁹² Durkheim son büyük eseri olan *Dini Hayatın Temel Biçimleri* isimli eserini 1912 yılında yayımlamıştır.¹¹⁹³

Durkheim, sosyolojinin yöntemleri üzerine kaleme aldığı *Toplumbilimin Yöntem Kuralları* adlı eserinde izlenmesi gereken yolu göstermiştir. Bu eserden yalnızca birkaç yıl sonra yayımladığı *İntihar* adlı eserinde, daha önce kurduğu toplum bilimsel yöntemi hayata geçirmiştir. Böylece sosyolojiyi sistematikleştirme yolundaki düşüncelerini somutlaştırmıştır. Durkheim’in diğer eserlerinde de görülen toplumsallaşma ya da

¹¹⁸⁹ Levent Ünsaldı ve Ercan Geçgin, *Sosyoloji Tarihi Dünyada ve Türkiye’de*. (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2013), 121-122.

¹¹⁹⁰ Gaston Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi-I*, Çev. C. Süreyya, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 89.

¹¹⁹¹ Nurettin Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1971), 30.

¹¹⁹² Coser, 146.

¹¹⁹³ Coser, 148.

sosyalizasyon düşüncesi, *İntihar* adlı eserinde intihar kavramı üzerinden daha belirgin bir şekilde ele alınmıştır. O dönemde intihar üzerine pek çok araştırma yapılmış ve yapılıyor olmasına rağmen Durkheim bu çalışmaların çok daha ötesinde olacak şekilde sosyolojik yöntemin kuralları ile ele alınmış ve teori ile olgunun uzlaşısı sonucu meydana getirilmiş bir eser kaleme almıştır.¹¹⁹⁴

2. Èmile Durkheim'in Sosyoloji Düşüncesi

Durkheim'in sosyoloji düşüncesine geniş bir açıdan bakıldığında onun toplumu şekleştirdiği söylenebilir. Durkheim'in toplumu şekleştirmesi onu büyüyen, hareket eden, gelişim gösteren ve gözlemlenebilen bir şey olarak ele alması anlamına gelir. Durkheim, pozitivist bir yaklaşıma sahip olmasının sonucu olarak bütün bilgilerin kaynağının ancak olgular olabileceğine ve bu olguların da ampirik gözlemler sonucu elde edilebileceğine inanır. Sosyolojiyi bilimselleştirme amacı ve çabası da bu doğrultuda ilerlemiştir. Durkheim sosyoloji üzerine yaptığı araştırmalarda istatistiksel yöntem ve verileri sistematik olarak kullanmış ve bunu gerçekleştiren ilk kişi olmuştur.¹¹⁹⁵

Durkheim'in toplumbilim üzerine geliştirdiği düşünceler ve akademik çalışmalara bakıldığında, bazı kavramlar üzerinde ısrarla durduğu ve bu kavramların onun sosyoloji düşüncesinde temel ayaklar olarak nitelenebileceği görülmektedir. Durkheim'in düşüncesini genel olarak anlayabilmek ve esasında hukuk üzerine düşüncelerini ifade edebilmek adına öncelikle bunlar üzerine birtakım yüzeysel açıklamalar yapmak makul olacaktır. Sosyoloji bilimi ile uğraşan bir kişi için başucu kitabı niteliğinde bir içeriğe sahip olan *Toplumbilimin Yöntem Kuralları* adlı eseri, Durkheim'in düşüncesine girişte ciddi bir rehber olma potansiyeli taşımaktadır. Onun düşüncesini anlamak için gerekli olan temel kavramları açıklamaları ile birlikte bu eserde bulmak mümkündür.

Bahsedilen kavramlardan ilk olarak toplumsal olgu incelenebilir. Bu kavram hem Durkheim'in düşüncesinin anlaşılması hem de genel olarak sosyoloji bilimine dair giriş niteliğinde temel edinilmesi açısından önem arz eder. Durkheim toplumsal olgu kavramının, toplum içerisinde toplum ile en ufak bir ilgisi bulunan her durum için kullanılma eğiliminde olan bir sözcük

¹¹⁹⁴ Enes Kabacı, *Sosyolojiyi Kurmak: Montesquieu, Tocqueville, Comte, Durkheim*, (İstanbul: Vadi Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2020), 2018-219.

¹¹⁹⁵ Glenn A. Goodwin, ve Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori: Sosyoloji Vaadinin Yeniden Keşfi*, Çev. E. Aykut, B. Binay, U. Binici vd., (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 153-154.

grubu olduğunu söyler. Fakat kavramın bu şekilde kullanımını doğru bulmaz. Aslında toplumsal olgu kavramının, kendisi için düşünülen ve karşıladığı zannedilen her durumu karşılamadığını ve kendine has bir ayrımı olduğunu ifade eder. Bu ayrımın net bir şekilde çizilmesinin gerekliliğini de vurgular. Dolayısıyla toplumsal olgu, genel nitelikte olan ve bütün bireylerin uyguladığı davranışlar gibi birtakım kalıplarla yetinilerek nitelenebilecek bir kavram değildir.¹¹⁹⁶ Durkheim'e göre toplumsal olguyu oluşturan olgu alanı "bireyin dışında yer alan ve bir zorlayıcı gücü olan, bu güç aracılığıyla da kendini bireye dayatan davranış, düşünüş ve duyuş biçimleri"nden oluşmaktadır.¹¹⁹⁷ Durkheim bir toplumsal olgunun bireyin dışında yer aldığını ve dayanağının birey olmadığını söylemekle birlikte bu dayanağın bir siyasi toplum, toplumun içinde yer alan dini mezhep, edebi ekol, mesleki korporasyon vb. gibi bir topluluk olabileceğini söyler.¹¹⁹⁸ Burada toplumsal olgu kavramı için önem arz eden ve öne çıkan iki önemli özellik, dışsallık yani toplumsal olgunun bireyin dışında yer alması ve dayatıcı, zorlayıcı bir niteliğinin bulunmasıdır.

Bir kişi, bir eş olarak görevlerini yerine getirirken veya bir hukuk kuralına uyarken bunları gerçekten içselleştirerek ve tamamen isteyerek yerine getiriyor olsa bile bu bireysel bir davranış değildir. Bu davranış bireyin dışındadır. Toplumsal olgunun alanına giren bir gerçekliktir. Toplumsal bir olgu, buradaki örnekte eşin görevleri veya hukuk kuralı, bu şekilde bir dışsallığa sahiptir.¹¹⁹⁹ Anthony Giddens toplumsal olguların dışsallığını iki farklı anlama gelecek şekilde ifade eder. Ona göre her insan belli bir organizasyon veya yapıya sahip bir toplum içinde doğar ve bu durum insanın kişiliğini koşullandırır. Bununla birlikte bireylerin toplumu meydana getiren ilişkiler bütünü içerisinde bir rolü olması sebebiyle toplumsal olgular bireye dışsaldır. Bahsedilen ilişkiler bireyler kişisel yaratımı değildir, bireyler arasındaki sayısız etkileşimin sonucudur.¹²⁰⁰

Her ne kadar kişinin bu davranışları isteyerek yerine getirdiği söylenebilse de bu görev ve kurallar dışsal, yerine getirilmesi açısından dayatıcı ve zorlayıcı niteliktedirler. Bir kişinin bir hukuk kuralına uyduğu durumda, o hukuk kuralını koyan ve belirleyen kişi ile o kurala uyan kişi

¹¹⁹⁶ Émile Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, Çev. Ö. Ozankaya, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2013), 37.

¹¹⁹⁷ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 39.

¹¹⁹⁸ Coşkun Sağlık, Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Temmuz 2019, 451.

¹¹⁹⁹ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 37.

¹²⁰⁰ Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 150.

aynı kişi değildir. Bu sebeple kişi kurala uyma davranışını isteyerek gerçekleştirdiğini söylese dahi bu kural zorlayıcı niteliktedir.¹²⁰¹ Bu davranış biçimlerinin bireyin dışında olmakla beraber zorlayıcı bir güce de sahip olmaları şu açıdan daha net ifade edilebilir: Kişi bunlara uyan davranışlar sergilediğinde bu zorlayıcı güç var olsa da ortaya çıkmayacak ancak aykırı bir davranış sergilediğinde tamamen kendisini fark ettirecektir. Bir hukuk kuralına aykırı hareket edildiğinde bunun bir cezası vardır. Benzer şekilde bir töre kuralına aykırı davranıldığında da hor görme, uzak durma, dışlama, ayıplama gibi cezalarla karşılaşılır.¹²⁰²

Bir toplumsal olgunun ayırt edici temel özelliği, bireyler üzerindeki etkisinde aranmalıdır. Bu özellik, toplumsal olgunun; bir yaptırım ile veya bireyin bu olgunun aksi yönde olabilecek davranışlarına karşı direnç göstermesi ile bireye dışarıdan etki edebilme gücüne sahip olmasıdır. Dolayısıyla toplumsal olgu ya bir yaptırıma sahip olacak ya da bireyin kendisine karşı hareket etmesini durdurabilmek için tehdit eder bir tavra sahip olacaktır.¹²⁰³ Nihai olarak Durkheim, bütün toplumsal olgular alanını kapsayacak şekilde toplumsal olgunun tanımını şu şekilde ifade eder: “Belirli bir biçim almış olsun olmasın, birey üzerine bir dış zorlamada bulunabilen ya da kendine özgü bir varlığı olmakla birlikte bu bireysel belirişlerinden bağımsız olarak belli bir toplumun her yerinde genel olan her yapma biçimi toplumsal olgudur.”¹²⁰⁴

Durkheim'in üzerinde durduğu ve önem verdiği konulardan birisi de sosyolojinin bir bilim olarak değerlendirilmesi meselesidir. Bu konuya ilişkin sosyolojinin bir bilim olarak kabul edilmesi ve toplumsal olgu gibi sosyolojiye ait verilerinin de bilimsel veri olarak değerlendirilmesi için birtakım açıklamalar yapar. Durkheim'e göre düşünce, bilimden önce gelir ve esasında temel olarak bilim, düşünceyi daha yöntemli bir şekilde kullanmak demektir. Ancak düşüncelerden nesne ve olgulara ulaşamaz. Bunun sebebi böyle bir durumda nesnel sonuçlara ulaşılmasının mümkün olmamasıdır. Tersine nesne ve olgulardan düşüncelere ulaşılmalıdır, ne kadar özenli hareket edilirse edilsin düşüncelerden nesne ve olgulara ulaşmak mümkün olmayacaktır.¹²⁰⁵ Fizik biliminin konusunu maddeler oluşturur, insanların maddelere ilişkin düşünceleri oluşturmaz; benzer

¹²⁰¹ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 37-38.

¹²⁰² Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 38-39.

¹²⁰³ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 45.

¹²⁰⁴ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 48.

¹²⁰⁵ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 49-50.

şekilde sosyoloji alanına giren töre biliminin konusunu da kurallar oluşturur, insanların o kurallara ilişkin düşünceleri değil.¹²⁰⁶

Gözleme açık, gözlemlenmek üzere var olan her toplumsal olay nesnel bir gerçekliktir ve toplumsal olaylar toplum bilimcinin elindeki tek veridir. Bu veriler, insanların değerler üzerine ürettiği düşüncelerden değildir, davranışları belirleyen kuralların toplamından oluşur. Bu durum toplum bilimcinin veri olarak kullandığı toplumsal olayın öznel değil nesnel bir içeriğe sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁰⁷ Toplumsal olayların bahsedilen bu nesnelliği, maddi olarak da yaşama tezahür eder. Örneğin hukuk yasalarda, günlük hayatın hareketleri istatistiklerde ve tarihi verilerde, moda insanların giysilerinde, estetik anlayışı ise sanat yapıtlarında somutlaşır.¹²⁰⁸

Toplumsal olgulara nasıl yaklaşılması gerektiği de önem arz etmektedir. İlk olarak ön yargılar bir kenara bırakılmalıdır. Bu, duyguların boyunduruğundan kurtulmak ve tamamen olgulara yönelmek anlamına gelmektedir.¹²⁰⁹ Duygu, bilimin inceleme alanına giren bir konu olsa da bilimsel doğruluğun herhangi bir şekilde ölçütü olamaz. Duygu olarak ifade edilen bu önyargının sosyolojiden uzaklaştırılması ve böylece toplum bilim için bilimsel bir araştırma alanı sağlanması gerekmektedir. İkinci olarak bu duyguların boyunduruğundan kurtulmak ve olgulara ulaşmak eyleminin nasıl gerçekleştirileceğine bakılmalıdır. Toplum bilimci bunun için ilk olarak incelediği şeyi tanımlamalıdır. Bu tanımlama, nesnel bir nitelik taşınmalıdır ve bunun için olayların; onlara yönelik düşüncelerden değil, olayların sahip olduğu özelliklerden oluşturulmuş olması gerekir. Bununla birlikte bu tanımın, tanımlı yapılan şey ile aynı özelliklere sahip diğer bütün olayları içene alır bir şekilde kapsayıcı nitelikte olması gerekir. Bu yöntemi benimsemiş olan toplum bilimci gerçeklik ile uğraşmaktadır denebilecektir. Böylece toplum bilimcinin yaptığı iş herkes tarafından görülebilir ve denetlenebilir nitelikte olur.¹²¹⁰ Son olarak denilmelidir ki toplumsal olguların ait oldukları bireysel olgulardan ayrılma, onlardan kopartılma durumu ile bu toplumsal olguların nesnelliğini sergileyebilme kabiliyeti doğru orantılıdır. Toplumsal olgu bireysel olgulardan ne kadar arınırsa, o kadar nesnel olacaktır.¹²¹¹ Sosyoloji için toplumsal hayatın bilimsel olarak incelenmeye en çok elverişli olduğu yer bu açıklanan yerdir ve onun bu

¹²⁰⁶ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 58.

¹²⁰⁷ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 61-62.

¹²⁰⁸ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 64.

¹²⁰⁹ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 65.

¹²¹⁰ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 68-70.

¹²¹¹ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 77.

açıdan ele alınması esas olmalıdır. Böylece yapılan bilimsel çalışmalar daha ileri götürülebilecek ve gerçeğe daha çok yaklaşmış olacaktır.¹²¹²

Bahsedildiği gibi toplumsal olguların temel alındığı bir yaklaşımda, iki tür olgunun birbirine karıştırılması ihtimali doğmaktadır. Yapılan tanımlara ve verilen ölçülere uygun olan olgular ile bunlardan farklı olması gereken olgular. Başka bir ifade ile bunlara normal olaylar ve hastalıklı olaylar denebilir. Tabi ki her araştırmada yapılması gereken tanım, daha önce de ifade edildiği üzere kapsayıcı olmalı ve bu normal olay ile hastalıklı olay olarak nitelendirilen her iki durumu da kapsamalıdır. Durkheim'e göre bu şekilde kapsayıcılığa dahil olmak zorundalarsa da hastalıklı ve normal olay denilen durumlar birbirlerinden ayırt edilmesi gereken iki farklı biçimi oluştururlar.¹²¹³

Bir toplumsal olgu normal midir yoksa hastalıklı mıdır, bu ayrımı yapabilmek için takip edilmesi gereken birtakım adımlar mevcuttur. Öncelikle bir toplumsal olgu, belli bir toplum tipinin gelişiminin belli bir aşaması açısından o tür toplumların ortalamasında, onların evrimlerinin ilgili aşamasında ortaya çıkıyorsa normaldir. Bunun sonuçlarının doğrulaması, söz konusu olayın genelliğinin, ilgili toplum tipindeki ortak yaşamın koşulları ile bağlantılı olduğu gösterilerek yapılabilir. Bu doğrulama, söz konusu olgu daha tüm evrimini gerçekleştirmiş olmayan bir toplum türüyle bağlantılı ise zorunludur.¹²¹⁴ Burada Durkheim basit ifade ile ele alınan toplumsal olgu için bir genellik sorgulaması yapar. Genel olma ifadesinin normallik açısından bir ölçü olarak alınması gerektiğini şu şekilde ifade eder: "Toplum bilimin gerçekten nesnel olguların bilimi olması için, olayların genelliği onların normalliğinin ölçütü olarak alınmalıdır."¹²¹⁵

Sosyoloji için Durkheim bir yöntem öngörür ve bunun temel niteliklerini de ifade eder. Ona göre toplum bilimsel yöntem için üç ana özellik sayılabilir. Bunlardan ilki, toplum bilimsel yöntemin her türlü felsefeden bağımsız olmasıdır.¹²¹⁶ Toplum bilimin kendi başına ve diğer benzerlerinden ayrı bir bilim olarak nitelenmesi, bu şekilde kabul edilmesi Durkheim'in akademik hayatı içerisinde edindiği ve gerçekleştirmek için çabaladığı en temel gayelerden birisidir. İkinci özellik olarak toplum bilimsel yöntem nesneldir. Bu ifade şu anlama gelmektedir: toplum bilim içerisinde ele alınacak olan bütün toplumsal olgular nesnedir ve nesne olarak ele

¹²¹² Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 79.

¹²¹³ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 81.

¹²¹⁴ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 98.

¹²¹⁵ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 107.

¹²¹⁶ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 173.

alınmalıdırlar.¹²¹⁷ Bu özellik de toplum bilimin bir bilim olarak nitelenmesi gayesine hizmet eder niteliktedir. Üçüncü özellik ise toplum bilimsel yöntemin yalnızca toplum bilimsel nitelikte olmasıdır. Toplum bilim, başka hiçbir bilimin kapsamında değildir ve başka bir bilimin eklentisi değildir. Kendi başına ayrı ve özerk bir bilimdir. Buna paralel olarak da toplumsal gerçeklik kendisine özgü bir olgu olarak var olur, bu kendisine özgü yapısının yanında onun bilimsel olarak incelenebilir niteliğinin de vurgulanması gereklidir.¹²¹⁸ Durkheim'in anlatısından anlaşıldığı üzere toplum bilimin temel özellikleri esasında onun kendi başına var olan bilimsel niteliğini ve kurumsal yapısını öne çıkarmak üzerine oluşturulmuştur.

Durkheim'in sosyoloji düşüncesinde önemli ölçüde yer alan kavramlardan birisi de toplumsal iş bölümü kavramıdır. Bu kavrama esasında adını da aldığı *Toplumsal İşbölümü* adlı eserinde yer vermiştir. Durkheim'e göre insanlar dostlarında kendilerinde olmayan özellikleri arar. Bunun sebebi insanların bu dostları ile birleştiğinde kendilerindeki eksiklikleri giderdikleri hissine sahip olmalarıdır. Böylece arkadaşlık topluluklarındaki her insan kendi sahip olduğu özelliklere paralel bir işlevi yerine getirir ve bu insanlar karşılıklı olarak birbirlerine hizmet etmiş olurlar. Durkheim bu durumun bir iş bölümü olduğunu söyler. Durkheim'in iş bölümünü bu ele alış şekli, iş bölümünün ekonomik faydasından çok ahlaki etkisinin ön planda olduğunu düşündüğünü gösterir. Bu ikisinin de ötesinde iş bölümünün en büyük işlevinin ise insanlar arasında bir dayanışma duygusunu uyandırmak olduğunu söyler.¹²¹⁹ Ona göre toplumda bütünleşmenin gerçekleşmesi birey ve toplum arasındaki ilişki ile ilgilidir. Birey ve toplum arasındaki bu ilişki ise bireyin topluma uyum sağlaması ve birey ile toplum arasında bir denge sağlanmasına ilişkindir. Durkheim'in bahsedilen bu uyum ve bütünleşmeden kastı toplumsal dayanışmadır ve toplumsal dayanışmayı belirleyen temel kavram toplumdaki iş bölümüdür.¹²²⁰

Giddens'a göre Durkheim'in iş bölümü kavramının temel önermesi, geleneksel ahlaki inançlarda zayıflama meydana gelmesi hâlinde modern

¹²¹⁷ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 175.

¹²¹⁸ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 176-177.

¹²¹⁹ Émile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Ö. Ozankaya, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2006), 82-83.

¹²²⁰ Ülker Yükselbaba, Émile Durkheim'a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LXXV, S. 1, 2017, 200.

kompleks toplumun kaçınılmaz olarak bir çözülme eğilimine sahip olmamasıdır. Bunun tam aksi bir şekilde farklılaşmış iş bölümü normal şartlarda doğal istikrar öngörür.¹²²¹ Birey ve toplum arasında var olan ahlaki belirsizliğe Durkheim bir problem olarak dikkat çeker. Bu ahlaki belirsizlik, bireysel özgürlük ve toplumsal dayanışma arasındaki gerilimden kaynaklanır. Modern toplumun gelişimi bireyciliğin yayılmasıyla, bireyciliğin yayılması ise iş bölümündeki genişlemeyle ilişkilidir. Toplum içerisinde belirli bir gruba özgü yeteneklerin, tutumların ve kapasitenin gelişimi iş bölümünün genişlemesini sağlar. Durkheim'e göre iş bölümündeki genişlemenin nedenleri ve sonuçları tarihsel ve sosyolojik olarak analiz edilirse çelişkili ahlaki ideallerin kaynakları anlaşılabilir. Durkheim'e göre iş bölümü geleneksel toplumlarda daha ilkel olarak görülür ve çoğunlukla cinsel iş bölümü ile sınırlı kalır. İş bölümünün modern tarafı ve iş bölümündeki uzmanlaşma modern sanayi üretiminin sonucu olmakla birlikte iş bölümünün tek sebebi sanayileşme değildir. Bununla beraber iş bölümü yalnızca ekonomik alanda değil toplumun bütün kesimlerinde gözlemlenebilir hâldedir.¹²²² Durkheim iş bölümü ve toplumsal dayanışma türlerine dair kavramları hukuk kavramı ile birlikte ele alır. Bu sebeple kavramlara ilişkin detaylı açıklama üçüncü bölüme saklanmıştır.

Durkheim, iş bölümünün sağlıklı biçimlerde de gerçekleşebileceğinden bahseder. Onun normal ve hastalıklı olay olarak yaptığı ayırım iş bölümünün gerçekleştiği birtakım durumlarda da ortaya çıkar. İş bölümünün üç farklı hastalıklı hâli bulunur. Bunlar kuraldışı iş bölümü, zorlamaya dayalı iş bölümü ve eşgüdümsüz iş bölümü olarak adlandırılır. İş bölümünde bir dayanışma sağlanamamış olması, organlar arasındaki ilişkilerin düzensiz olması ve organların kuralsızlık hâlinde işlemesi durumunda kuraldışı iş bölümü söz konusu olacaktır. İş bölümünde insanların etkinliklerini yetenekleri paralelinde gerçekleştiremiyor olmaları durumunda mevcut uyum zorlama bir hâl alır ve eksik, sorunlu bir dayanışma görülür. Bu durumda da zorlamaya dayalı iş bölümünden bahsedilecektir. Böyle bir durumun gerçekleşmemesi için bireylerdeki toplumsal gücün özgürce gelişiminin önü açılmalıdır. Eşgüdümsüz iş bölümünde ise işletmelerde bireylerin çalışması için yeterli iş kalmayacak biçimde işletmelerin bölünmesiyle bu anormal durum ortaya çıkar. Bu durumun düzelmesi yönetici organın herkesin yeterli uğraşı olacak şekilde işleri bölüştürmesi ve her bireyin işlevsel etkinliğini artırmasına bağlı olacaktır.¹²²³

¹²²¹ Giddens, 129.

¹²²² Giddens, 130-131.

¹²²³ Sağlık, 472-473.

3. Èmile Durkheim'in Hukuk Düşüncesi

Durkheim, esasında hukuku sistematik bir biçimde incelemiş ve bunun üzerine ayrıca bir üretim yapmış değildir. Ancak onun sosyoloji düşüncesi içerisinde hukuka dair çok değerli düşünceler bulmak mümkündür. Esasında sosyoloji alanında çalışan bir bilim insanının düşünceleri içerisinde hukuka rastlanılmaması pek mümkün bir durum olmayacaktır. Durkheim yalnızca ve özellikle bir hukuk anlatısına girişme de kendi çalışmaları içerisinde önemli bir yere sahip olan ahlak kavramı ile hukuk kavramını birlikte kullanır, anlatıları içerisinde verdiği örnekleri bu iki kavram için ortak olarak oluşturur. Hatta bu iki kavram için birlikte bir tanım verir ve daha kısa olması açısından hukuki ve ahlaki olgular için yalnızca ahlaki olgular olarak lafzi niteleme yapacağı konusunda açıklama yapar. Bu da hukuk kavramının Durkheim'in düşüncesinde ne derecede önemli bir yere sahip olduğuna işaret eder niteliktedir.¹²²⁴ Hukukun ve daha özelde hukuk sosyolojisinin gelişimine, Durkheim'in genel sosyoloji çalışmalarının ve bunun içerisindeki hukuk ile ilgili çalışmalarının oldukça katkı sağladığı söylenebilecektir.

Durkheim'e göre hukuk, onun içerdiği ve ifade ettiği şeyler, yerleşmiş toplumsal olgular ve toplumsal değişimler ile paralellik gösterir nitelikte vuku bulmaktadır. Durkheim bu durumu şu şekilde ifade eder: "Hukuk ve gelenekler, ancak önceden saptanmış ve sağlamca yerleşmiş toplumsal değişimleri anlatırlar; daha o ölçüde belirginleşmemiş ya da belirginleşmemesi gereken, başka deyişle yapısal değişimlere yol açmayan olaylar üzerine bize hiçbir şey öğretmezler."¹²²⁵ Bu açıdan hukuk ve toplum kavramlarının birbirleri ile bağlı, süregelir şekilde devam eden ve canlı bir ilişkiye sahip oldukları söylenebilecektir. Hukuk, bir toplum içerisinde, bireylerin yaşayışında gerçekleşen organik olaylar olarak varlık gösterir.¹²²⁶

Bir hukukçu için sosyoloji, kılavuz işlevi görebilecek bir potansiyele sahiptir. Hukukçunun işleyişine katıldığı veya katılacağı hukuki kurumların niteliğini daha iyi anlayabilmesi için sosyoloji yardımcı olacaktır. Durkheim'e göre tıp için fizyoloji ne ise hukuk için de sosyoloji odur. Hukuk, toplumların sahip olduğu anlayışa, davranış refleksine ve değişim güdüsüne paralel olarak bir değişme esnekliğine sahip olmak zorundadır. Bu durum da hukuk ile sosyolojinin ne kadar ve nasıl bir ilişki içerisinde olduğu göstermeye yeter. Yasanın metni ile ruhu arasındaki ilişkiyi korumak

¹²²⁴ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 46.

¹²²⁵ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 193-194.

¹²²⁶ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 199.

ve hukuk kurallarını toplumun bugünkü şartlarına uygun hâlde tutmak, hukuk ve toplum arasındaki canlı ve dinamik ilişki durumunun ortaya çıkarttığı gerekliliklerdendir.¹²²⁷

Durkheim *Sosyoloji Dersleri* isimli eserinde töre ve hukuk kavramlarını birlikte ele alarak hukuk ve hukuk kuralları hakkında düşüncelerine yer verir. Bu düşüncelerini öncelikle bir yaptırımlar kuramı anlatısı yaparak ifade etmeye başlar. Durkheim töreler ve hukuk fiziğinin konusunun ahlaki ve hukuki olguların incelenmesi olduğunu söyler. Hukuk fiziği, esasında hukuk ve toplumsal yapı arasındaki etkileşimi inceler ve hukuk normlarının topluma nasıl hizmet ettiği ile onu nasıl şekillendirdiği konularına eğilir. Sosyoloji, bu duruma şu sorular açısından dâhil olur: İlk olarak bu ahlaki ve hukuki olgular yani kurallar tarihsel olarak nasıl, neden, hangi amaçlar ile oluşmuştur? İkinci olarak ise bu kuralların toplumdaki işleyişi yani bireyler tarafından uygulanışı nasıldır? Bir hukuk kuralının yerleşmesine yol açan neden ile o kuralın bilince hükmetmesini belirleyen neden aynı olmasa da birbirlerini aydınlatır niteliktedir. Dolayısıyla Durkheim tarafından doğuş sorunu ve işleyiş sorunu olarak nitelendirilen bu iki soru, her ne kadar farklı iki soru olsalar da eksiksiz bir bilimsel inceleme içerisinde birbirlerinden ayıramayacaklardır.¹²²⁸

Hukuki ve ahlaki olgular, yaptırıma sahip hâl ve davranış kurallarından oluşur. Durkheim hukuk ve ahlaki bir olarak inceler ve onları ortak olarak yaptırım kavramı üzerinden açıklar. Burada her hukuki ve ahlaki olgu için temel ve ortak olan durum yaptırımdır. Yaptırım, bir davranışın önceden var olan bir hâl ve tavır kuralına uygun olup olmaması sonucunda ortaya çıkan bir sonuçtur. Örneğin hırsızlık bir suçtur ve bu eylemin gerçekleştirilmesi sonucunda fail için bir ceza öngörülmüştür. Bu ceza yaptırımdır. Ancak farklı düşüncelere sahip bir toplumda, bugün hırsızlık olarak nitelenen bazı çalma eylemleri hırsızlık olarak nitelendirilmeyebilir ve cezalandırılmayabilir. Böylece bu tarz bir toplumda hırsızlık eylemi yaptırımsız kalmış olur. Dolayısıyla eylem aynı şekilde devam ettiği hâlde yaptırım ortadan kalkabilmektedir. Bu durum yaptırımın eylemin özünde bulunan bir nitelikten kaynaklanmadığı, tamamen o eylemin kendisine izin veren veya onu yasaklayan bir kuralın var olup olmamasına bağlı olduğu sonucunu doğurur. Bu açıdan bütün hukuk kurallarının temel unsurlarından biri yaptırımdır denebilecektir.¹²²⁹

¹²²⁷ Durkheim, *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*, 203-204.

¹²²⁸ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 45.

¹²²⁹ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 46-47.

Èmile Durkheim'e göre iki tür kural bulunur. Bunlardan ilki istisnası olmaksızın her insana uygulanan kurallardır. Bu kurallar insana ilişkin, insanlığa saygı gösterme temelli kurallardır ve insan olan herkes için geçerli kurallardır. Bunlara evrensel ahlak kuralları denir. Evrensel ahlak kuralları da kendi içerisinde ikiye ayrılır. Bunlardan ilki kişilerin kendileri ile ilişkileriyle ilgili olan ve bireysel ahlak kuralları olarak nitelendirilen kurallar; ikincisi ise kişilerin diğer kişilerle ilişkilerine ilişkin kurallardır. Evrensel ahlak kurallarının bireyler için öngördüğü vazifeler, yalnızca kişinin insan olma özelliğinden veya kişinin ilişki kurduğu diğer canlıların insan olma özelliğinden kaynaklanır. Bu kurallar aynı ahlaki bilinç bağlamındadır ve özneler sebebiyle değişmezler. En başta yapılan ayrımın ikinci ayağı olan kurallar ise kişinin insan olma vasfından kaynaklanmayan ve her insan için geçerli olmayan kurallardır. Bu kurallar her insanda bulunmayan birtakım özel vasıfların bulunmasını gerektirir. Aile olmanın ve ailenin bir ferdi olmanın özel olarak gerektirdiği birtakım vasıflar sebebiyle var olan aile hukuku ve ahlakı bu kural türüne örnek olarak verilebilir. Benzer şekilde yurttaşlık hukuku ve ahlakı da bu türden kurallar kategorisine girmektedir.¹²³⁰

Durkheim, *Sosyoloji Dersleri* isimli eserinin Meslek Ahlakı başlıklı kısmında meslek örgütlerinden ve korporasyondan bahsederken iş sözleşmeleri, asgari ücret, iş sağlığı ve güvenliği, çocuk ve kadın işçiler gibi konuların düzenlenmesinin ciddi bir yasama görevi olduğundan bahsetmiştir. Bununla beraber bu düzenlemelerinin iş kollarına göre birtakım özellikler göstermesi zorunluluğundan ve bu bakımdan hukuki bir çeşitlilik sağlanması gerekliliğinden söz etmiştir.¹²³¹ Durkheim'in bu ifadeleri, hukukun toplumsal örgütlenmelerin ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gerektiği düşüncesini temel almaktadır. Kişilerin, kurumların, grupların korunma ihtiyacı hukuk tarafından karşılanacaktır ve bu karşılamanın çeşitlilik içerisinde kimin neye ihtiyacı varsa ona onu verebilme şeklinde gerçekleşmesi gerekmektedir.

Durkheim'e göre hukuk, devletin bireylerin haklarını muhafaza etmek ve bu hakları potansiyel ihlallere karşı korumak için kullanması gereken bir araçtır aynı zamanda. Toplumun içindeki birçok farklı gruba karşı da -örneğin aile, korporasyon, kilise, cami veya başka bir ad ile bir araya gelmiş dini topluluklar- onların kurallarının üzerinde bir hukuk bulunduğu hatırlatılmalı ve kişilerin bireysel hakları her türlü kişi ve topluluktan korunmalıdır. Devlet, hukuk eli ile toplumun içinde yer alan bu

¹²³⁰ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 47-48.

¹²³¹ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 87-88.

toplulukların işleyişlerini denetlemelidir. Bunun için ise toplumsal hayatın dinamik şartlarına her an hâkim olmalı, onun içerisinde olmalı ve ona ayak uydurma aksiyonuna her an sahip olmalıdır.¹²³²

Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*'nde Yurttaşlık Ahlakı üzerine fikirlerini ifade ederken demokrasi üzerine incelemelere de yer verir. Burada temel olarak şunu sorgular: bir demokraside yurttaşların yasalara uymasının kaynağı nedir? Bu sorunun cevabı yasaların yurttaşların iradesinin ürünü olması mıdır? Öyle kabul edilirse çoğunluğu oluşturmayan ve o yasaların çıkarılmasında olumlu iradesi bulunmayan yurttaşların bu yasalara uymasının kaynağı ne olacaktır? Yurttaşların iradesi esasında o yasanın oluşturulmasını istemeleri demektir. İstek denilen şey bu denli değişken bir anlama sahipken, istenilen özne bugün istenilen ve yarın istenmeyen olabilecek durumdayken herhangi bir neden sonuç ilişkisi için istek kavramı istikrarlı bir sebep olarak sunulamaz. Durkheim'e göre bireyler yasalara onu istedikleri için uymazlar; bireyler yasaya iyi olduğu için, o yasa olguların tabiatına uygun ve bir yasanın olması gerektiği gibi olduğu için, o yasaya güvendikleri ve güvenildiği için uyarlar. Bu güven hem yasaya hem de o yasanın elinden çıktığı organa duyulan güveni kapsar. Burada önemli olan yasanın meydana getiriliş tarzı, görevleri, o yasayı yapanların yeterliliği ve bunların doğasıdır. Dolayısıyla kısaca şöyle ifade edilmesinde bir sorun bulunmamaktadır: bireylerin yasaya itaati meselesi, yasa koyucuların ve içerisinde bulunan siyasal sistemin değerine bağlı bir durumdur.¹²³³

Durkheim, hukuka dair görüşleri içerisinde mülkiyet kavramına ve sözleşme kavramına ayrıca yer vermiş ve bu iki kavram ile bunların kökenini çalışmaları içerisinde toplumsal olgular ışığında derinlemesine incelemiştir. Bu makale çalışmasında Durkheim'in genel olarak hukuk düşüncesinin temel alınması amaçlandığından dolayı bu iki kavrama ilişkin detaylı görüşlere yer verilmesi gerekli görülmemiş ancak bunlar üzerine düşünceleri doğal olarak hukuk düşüncesinin içerisinde sınıflandırılacağı için yalnızca bu kadarıyla yetinmek şeklinde bahsetmekte fayda görülmüştür.

Durkheim'in hukuk düşüncesine dair izler görebildiğimiz önemli bir kavram da onun düşüncesine genel olarak yer verilen bölümde zikredildiği üzere iş bölümü kavramıdır. Durkheim'in sosyoloji düşüncesine dair bölümde kısaca anlatıldığı üzere iş bölümü kavramı esasında Durkheim'in insanların arkadaşlıkları temelinde anlamlandırdığı bir kavramdır. Ona göre

¹²³² Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 117.

¹²³³ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 163.

insanlar kendilerinde olmayan niteliklerin eksikliğini gidermek için bu niteliklere sahip diğer insanları dost edinir. Bu gereksinim hissi sonucunda oluşan arkadaşlık topluluklarında bir iş bölümü meydana gelmiş olur. Bu iş bölümü ise şu şekilde işler: toplulukta yer alan her insan kendi sahip olduğu özelliklere paralel bir işlevi yerine getirir ve eksik bütün nitelikler tamamlanmış olduğundan bu insanlar karşılıklı olarak birbirlerine hizmet etmiş olurlar. Durkheim'e göre iş bölümü hem ekonomik hem de ahlaki bir fayda sağlar ancak ona göre iş bölümünün ahlaki boyutu daha önemlidir. Fakat bu karşılaştırdığı her iki işlev dışında iş bölümünün en önemli işlevinin insanlar arasında bir dayanışma duygusunu uyandırmak olduğunu söyler.¹²³⁴

Durkheim'e göre bugünkü toplumlarda iş bölümü çok gelişmiştir ve iş bölümünden kaynaklanan bir toplumsal dayanışma bulunduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Durkheim bu toplumsal dayanışmanın toplumun geneline yaptığı katkıyı araştırır, bunu yaparken toplumsal dayanışmayı başka türden toplumsal bağlar ile karşılaştırmak ister. Bunun için önce toplumsal dayanışma türlerini sınıflandırır. Ancak hem bu karşılaştırma hem de sınıflandırma işi için toplumsal dayanışmayı bir içsel olgu olarak ele almak elverişli değildir. Bunun yerine toplumsal dayanışmayı simgeleyen dışsal bir olgu olarak "hukuku" ele alır. Dayanışma kavramını açıklamak açısından hukuk kavramına ihtiyaç duyar. Bunun, hukuk ve dayanışma kavramını birbirine bağlayan önemli sebepleri vardır: Bir toplumsal dayanışmanın bir toplumda güçlü bir şekilde var olması, o toplumdaki insanlar arasında, bir bütün olarak fazla ve farklı nitelikte birçok ilişkinin var olması demektir. Bu ilişkilerin fazlalığı ise zorunlu olarak onları düzenleyen hukuk kurallarının varlığını gerektirir ve onların sayısı ile paraleldir. Böylece toplumsal yaşamın genişlemesi, o toplumdaki hukuk yaşamının da eş zamanlı olarak genişlemesine bağlıdır. Bunun sonucu olarak da toplumsal dayanışmadaki bütün değişimler hukuka da yansiyacaktır.¹²³⁵

Bir ölçüt olarak hukuku ele alan Durkheim, toplumsal dayanışmanın başlıca biçimlerini hukukun ortaya koyduğunu söyler. Bu sebeple öncelikle hukukun türlerini saptayacak ve bu türlere göre dayanışma türlerinin de neler olduğunu belirleyeceği bir sınıflandırma yapacaktır. Yapacağı bu ayırım için hukuk ile ilgilenenler nezdinde kullanılan ayırımların uygun olmayacağını ifade eder. Bu ayırımın işler bir nitelikte olması için sosyoloji sahasında bir araştırmaya daha uygun bir bilimsel sınıflandırma sonucu elde

¹²³⁴ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 82-83.

¹²³⁵ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 90-92.

edilmiş olması gerekmektedir. Durkheim hukuk kurallarını “yaptırıma bağlanmış davranış kuralı” şeklinde tanımlar. Her hukuki olay için temel ve gerektiğinde kurala bağlı olarak değişebilecek olan olgu yaptırım olgusudur. Dolayısıyla yapacağı bu ayrım için de yaptırımı esas alır. Yaptırım iki türlü sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki kişinin servet, onur, özgürlük, yaşam gibi bir değerini hedef alarak ondan yoksun kalmasını amaçlayan cezalandırıcı yaptırımlardır. Bunlara “örgütlü ve bastırıcı yaptırımlar” denir. Ceza Hukuku bu yaptırımlar arasına girer. İkinci türden yaptırımlar ise bir davranış sonucunda meydana gelen duruma karşı, o davranıştan önceki eski durumun yeniden kurulmasını veya bozulan ilişkilerin bozulmadan önceki hâline geri döndürülmesini öngören yaptırımlardır. Bunlara ise “eski durumu geri getirici yaptırımlar” denir. Medeni Hukuk, Ticaret Hukuku, Usul Hukuku, Anayasa Hukuku bu türdendir. Durkheim’in yaptırım kavramını kriter alarak hukuk için yaptığı ayrım, bu açıdan ilk kategori için baskıcı ya da bastırıcı hukuk ve ikinci kategori için onarıcı hukuk olarak nitelenebilecektir.¹²³⁶

Bastırıcı yaptırımlara bağlı olarak bastırıcı hukuk için bu paralelde olacak toplumsal dayanışma bağı, çiğnenmesi suç olan hukuktur. Suçun ne olduğunu anlamadan bu dayanışma bağını anlamak mümkün olmayacaktır. Durkheim suçun, ortak bilincin güçlü ve belirli durumlarını inciten bir edim olduğunu söyler. Şu belirtilmelidir ki bu tanıma göre bir edim suç olduğu için ortak bilinci incitmez, tam aksine bir edim ortak bilinci incitmesi sebebiyle suçtur denebilir. Paralel şekilde bir edim insanlar tarafından suç olduğu için kınanmaz, kınanma işi suç olmaktan önce gelir ve o edim kınanan bir fiil olması sebebiyle suç oluşturur.¹²³⁷

Suçun açıklanmasının ardından ortak bilincin ne olduğuna dair de açıklama yapılması, bu iki kavram ile ceza kavramının ilişkisi ve anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Ortak bilinç, toplumda var olan bireylerin ortalama olarak sahip oldukları inanç ve duygulardan oluşan ve kendine özgü yaşamı olan bir dizgedir.¹²³⁸ Bireylerin bilinçleri temelde iki bölümden oluşur. Bunlardan ilki bireysel kişiliği oluşturur, diğeri ise bireysel bilinçlerin birbirini etkilemesi sonucu oluşan ortak bilinç, toplumsal bilinç ya da toplumsal vicdandır. Toplumda yer alan bireylerin aynı duygu ve düşüncelere sahip olmaları, davranışlarının ve davranma eğilimlerinin

¹²³⁶ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 95-97.

¹²³⁷ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 111.

¹²³⁸ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 109.

aynı yönde olması toplumsal bilincin bireylerin bireysel bilinçlerinde kişiselleşmesinin sonucudur.¹²³⁹

Ceza ile ilgili bu görüşler geniş bir açıdan incelendiğinde; suçun ortak bilincin güçlü ve belirgin durumlarına aykırı bir edim olduğu ve cezanın da suçun bu niteliğine bağlı olarak belli kuralları yaptırıma bağladığı görülmektedir. Cezanın yaptırıma bağladığı bu kuralların ise temel toplumsal benzerlikleri ifade ettiği gerçeğine ulaşılmaktadır.¹²⁴⁰ Bireyleri birtakım benzerlikler sebebiyle topluma bağlayan bir dayanışma türü bulunur, buna mekanik dayanışma denir. Nihayet Durkheim'in hukuk kavramına bağlı olarak yaptığı dayanışma ayrımının ilk ayağına gelinmiş bulunmaktadır. Mekanik dayanışma bireyin gruba bağlanmasını sağlamakla birlikte bireyin kendi davranışlarını da uyumlu hâle getirmektedir. Böylece bireyler birlikte ve ortak bir yönde hareket ederler.¹²⁴¹ Nurettin Şazi Kösemihal'e göre Durkheim'in bu dayanışma türünü mekanik olarak adlandırması, herhangi bir yapay ve mekanik yöneme atıfta bulunması anlamında değildir. Bu dayanışma türü, bireylerin tıpkı cansız bir maddenin molekülleri gibi tam bir teslimiyetle toplumun bütününe bağlanmış olması sebebiyle mekanik olarak adlandırılmıştır. Birey adeta grubun malıdır ve bu sebeple dayanışmanın mekanik bir görünüşü bulunur.¹²⁴²

Ceza hukukunun, daha temelde baskıcı hukukun simgelediği dayanışma türü de cezaya ilişkin çözümlemelerden ve cezanın içerdiği toplumsal benzerlik kavramından anlaşılabilceği üzere bu mekanik dayanışmadır. Suç, o fiili işleyen birey ile toplum arasında ciddi bir ayrılık barındırır veya ortak bilincin herhangi bir organına saldırı niteliği taşır. Burada suça karşı savaşılan Ceza Hukuku, topluma ait benzerliklerden doğan toplumsal uyumu koruma görevini üstlenir. Bu görevin bir parçası olarak da bireylerin her birinin belirli seviyede benzerliklere sahip olmasını ister, böylece benzerliklerin ortak noktada buluşturduğu bireyler toplum için birer tehdit oluşturmayacaktır. Bu açıdan denebilir ki cezanın işlevi, toplumun ortak bilincinin canlı kalmasını sağlayarak toplumsal uyumun bozulmasını engellemek ve onu korumaktır.¹²⁴³

Diğer bir yaptırım türü olan eski durumu geri getirici yaptırımlara, daha kısa ifade ile onarıcı yaptırımlara sahip kurallar, daha önce ifade edildiği

¹²³⁹ Kösemihal, 63-64.

¹²⁴⁰ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 136.

¹²⁴¹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 137.

¹²⁴² Kösemihal, 61.

¹²⁴³ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 138.

YÜHFD Cilt: XXII Sayı:2 (2025)

gibi bir davranış sonucunda meydana gelen duruma karşı, o davranıştan önceki eski durumun yeniden kurulmasını veya bozulan ilişkilerin bozulmadan önceki hâline geri döndürülmesini öngörmektedir. Bunlar ortak bilincin içerisinde yer almazlar. Bunun aksi iddia edilecekse de en yüksek olasılıkla ortak bilincin içerisinde çok zayıf bir şekilde duyumsandığı söylenebilecektir, daha fazlası yoktur.¹²⁴⁴ Onarıcı hukuk, topluluğu oluşturan bireylerin değerlerinden farklı bir noktadadır. Hukukun içeriği bireylerin duygularında artık bir karşılık bulmaz. Buna rağmen onarıcı hukuk, ortak olarak paylaşılan inançlara olmasa da ahlaki değerlerin desteğine ihtiyaç duyar. Bu nedenle hukuk devlet gücü, ahlaki kurallar ve toplumsal koşullarla karmaşık ilişkilere sahip şekilde var olur.¹²⁴⁵ Durkheim için önemli olan onarıcı hukuk kurallarının toplumsal dayanışmayı sağlamak için ihtiyaç duyulan ahlaki değerleri yansıtan hukuki kodlar içerisinde kurulmuş olmasıdır. Onarıcı hukuk kuralları, bireysel bilincin ortak bilinç içerisinde kaybolmadan ayrıca tanınması gerekliliğini ifade eder. Onarıcı hukuk kuralları, toplumsal dayanışmanın ahlaki ve yasal düzenlemelerinin yalnızca benzerliklere değil farklılıklara dayalı toplumsal ilişkileri de hesaba katması gerekliliğini göstermesi açısından hukuksal yapının önemli bir parçasıdır.¹²⁴⁶

Ceza hukuku ve baskıcı hukuk ise onarıcı hukukun aksi olarak ortak bilincin tam merkezinde yer almaktadır. Ancak bu durum onarıcı hukuk kurallarının özel kişileri ilgilendiren kurallar olduğu anlamına gelmez, ortak bilinçten uzak olsalar da yine toplumun ta kendisi ile ilgilidirler. Fakat bahsedilen bu ilgi, birey ile toplum arasında değil de toplumun sınırlı, özel kesimleri arasındadır ve bunlar için bir bağ kurar. Örneğin evlilik birliğine ilişkin eşleri ilgilendiren hükümler veya işçi ile işveren arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurallar böyledir.¹²⁴⁷

Durkheim'e göre onarıcı yaptırıma sahip kuralların düzenlediği ilişkiler negatif ve pozitif olmak üzere ikiye ayrılır ve bu ayrıma paralel olarak da farklı toplumsal dayanışma türlerine karşılık gelirler. Negatif ilişkiler, eşya ile kişiler arasında bir bağ kuran ve bu bağı düzenleyen ilişkilerdir. Bunlara örnek olarak Mülkiyet Hukuku verilebilir. Burada nesnelere özgü bir dayanışma türü olduğu söylenebilir.¹²⁴⁸ Pozitif ilişkiler ise esasında

¹²⁴⁴ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 145.

¹²⁴⁵ Roger B. M. Cotterrell, Durkheim on Legal Development and Social Solidarity, *British Journal of Law and Society*, Winter, 1977, Vol. 4, No. 2 (Winter, 1977), 245.

¹²⁴⁶ Cotterrell, 247.

¹²⁴⁷ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 145.

¹²⁴⁸ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 147-148.

içerisinde bir iş bölümü, pozitif bir katılım barındırırlar. Bunlara örnek olarak ise Aile Hukuku, Ticaret Hukuku söylenebilir.¹²⁴⁹ Onarıcı yaptırım ve daha genel ifade ile onarıcı hukukun karşıladığı toplumsal dayanışma türü ise organik dayanışma olarak adlandırılır. Toplumsal dayanışmanın hukuk kavramına bağlı olarak yapılan sınıflandırmasının ikinci ayağı budur. Bir toplumda organik dayanışma vardır diyebilmek için o toplumdaki bireylerin birbirlerinden farklılaşmış olduğunun gözlemlenmesi ve iş bölümünün sıkı şekilde var olması gerekmektedir. Onarıcı hukukun farklılaşmış bir iş bölümünü gerektirmesinin sebebi bireylerin özel mülkiyet üzerindeki ya da kendilerinden farklı konumdaki bireyler üzerindeki haklarını içermesidir.¹²⁵⁰

Toplumların ilkelik seviyesi arttıkça o toplumları oluşturan bireylerin birbirlerine olan benzerlikleri de doğru orantılı olarak artar.¹²⁵¹ Bu durumla aynı doğrultuda olarak gelişmiş toplumlarda da bireylerin farklılaştığı görülmektedir. Toplumların gelişmişlik düzeyiyle paralel olarak bastırıcı hukukun yerini onarıcı hukuk alır, bu tarihsel bir eğilimdir.¹²⁵² Dolayısıyla ilkel toplumlarda hukuk cezalandırıcı niteliktedir, onarıcı nitelikteki hukukun çok az görüldüğü söylenebilir.¹²⁵³ İlkel toplumlarda daha çok mekanik dayanışmanın, gelişmiş toplumlarda ise organik dayanışmanın gözlemlendiği söylenebilecektir. Mekanik dayanışma toplumsal bütünlüğün temelidir ve ortak bilincin bireysel bilinci kuşatması ile bireyler arasında bir özdeşlik durumu yaratır. Ancak organik dayanışma bunun tam aksi olarak bireylerin farklılığını gerektirir. Organik dayanışmanın kaynağı, iş bölümü içindeki işlevsel ve karşılıklı bağımlılıktır. Bireyciliğin artması iş bölümünün genişlemesi ile ilişkilidir ve organik dayanışmanın gelişmesini sağlar.¹²⁵⁴

İş bölümünün önemli bir sonucu, çeşitli kurumları yönetme ve bunlar arasındaki ilişkileri düzenleme ihtiyacının doğmasıdır. Bu ihtiyacı karşılayabilmek adına hukuki kurumlar ve hukuk profesyonelleri evrimleşir ve gelişmiş toplumlarda hukuk, karakteristik olarak eski hâle getirici, onarıcı bir yapıya bürünür. Bu şu demektir: hukuk toplumsal ilişkilerin düzenli işlemlerini sağlama işini gerçekleştirirken cezai yaptırımlara başvurmak yerine uzlaşma ve medeni hukuka başvurmayı tercih eder.¹²⁵⁵

¹²⁴⁹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 155.

¹²⁵⁰ Giddens, 135.

¹²⁵¹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 167.

¹²⁵² Giddens, 135.

¹²⁵³ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 172.

¹²⁵⁴ Giddens, 135.

¹²⁵⁵ Michael Clarke, Durkheim's Sociology of Law, *British Journal of Law and Society*, Winter, 1976, Vol. 3, No. 2, 247.

Böylece toplumlarda bastırıcı hukukun yerini giderek onarıcı hukukun aldığı söylenebilecektir. Bu durum toplumların gelişmişlik düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. Bahsedilen gelişmişlik düzeyinin artması, adalet yapısı içerisinde onarıcı hukukun artması anlamına gelir. Suçun bedelinin ceza ile ödenmesi, bastırıcı hukukun temelidir ancak onarıcı hukuk bu anlayışı benimsemez. Her iki hukuk tipinin benimsediği dayanışma biçimi birbirinden farklıdır. Onarıcı hukukun iş bölümü, farklılaşmış iş bölümüdür.¹²⁵⁶

Durkheim'e göre iş bölümünün bir sonucu olarak gelişmiş toplumlarda hukukun bastırıcı hukuktan onarıcı hukuka doğru dönüşümü keskin bir geçiş şeklinde gerçekleşmez. Ceza yaptırımları iş bölümü ile ortaya çıkan gelişmeler sonucunda giderek daha az sert hâle gelir ancak her zaman varlığı ve uygulaması devam eder. İş bölümü, onarıcı yaptırımlara olan ihtiyacı artırır. Toplum içerisindeki ilişkiler artık yoğun iş bölümü sebebiyle bir uyuma ihtiyaç duyar. Zorla kabul ettirilecek bir uyum hâlidense uyumun onarıcı yaptırımlarla yönetilmesi süreci çok daha uygulanabilir ve sürdürülebilir kılar.¹²⁵⁷

Ortak bilincin öneminin azalması, organik dayanışmanın gelişimi ile ilgilidir. Ancak kompleks toplumlarda yaygın ortak inanç ve duygular tamamen ortadan kalkmaz. Bununla birlikte Durkheim'e göre sözleşmeye dayalı ilişkiler de ahlaki niteliklerini kaybetmez ve bu ilişkiler bireylerin kendi çıkarlarının bir ürünü değildir. Durkheim bireylerin sadece kişisel çıkarlarını gözettiği bir toplumun kısa süre içerisinde dağılacağını söyler. Sözleşmeye dayalı ilişkiler, iş bölümünde genişlemeyi artırır. Bu sebeple sözleşmeleri düzenleyen normların geliştirilmesi gerekir.¹²⁵⁸

Durkheim'in organik dayanışma ve mekanik dayanışma üzerine bu açıklamalarının, esasında onun sanayileşme sonucunda gerçekleşen toplumsal değişimleri değerlendirmek üzerine olduğu söylenebilir. Durkheim sanayileşmeyi bir dönüm noktası olarak ele alır. Sanayileşmeye bağlı bir karşıtlık olarak gelişmiş toplumlar ile gelişmemiş toplumlar arasındaki fark üzerinden toplumsal değişimleri ifade eder. Durkheim'e göre modern hukuk kurumlarının temelini toplumların büyüklüğü ve karmaşıklığı oluşturur. Toplumların büyüklüğüne ve karmaşıklığına bağlı olarak hukuk kuramları da yüksek derecede farklılaşmıştır. Durkheim'in bu düşüncelerine hak verilse de yaptığı bu kategorizasyon içerisinde çeşitli sanayileşmemiş toplumları tek bir kategori altında toplaması düşünürler tarafından

¹²⁵⁶ Giddens, 135.

¹²⁵⁷ Clarke, 250-251.

¹²⁵⁸ Giddens, 136.

eleştirilmiştir. Durkheim'in mekanik dayanışma temelinde örgütlenmiş toplumların özellikle çok sert cezai yaptırımlara sahip olduğu düşüncesi düşünürler tarafından hatalı bulunmuş ve bunun aksinde fikirler ileri sürülmüştür. İlkel toplumların bastırıcı yaptırımlarla tanımlanamayacağı, Durkheim'in dayandığı noktalarda makul örnekler olsa da bunların eksik olması sebebiyle kendisini yanılttığı ve bunun bütün ilkel toplumlar için bir genelleme olamayacağı ileri sürülmüştür. Bu sebeplerle ilkel toplumların tek bir kategorizasyon altında toplanamayacakları yönünde görüşler mevcuttur. Her ne kadar Durkheim'in düşünceleri bahsedilen açılardan eleştirilse ve bu eleştirilerin haklılık payı olduğu söylenebilse de bu durum onun düşüncelerinin makullüğünü azaltmaz.¹²⁵⁹

Durkheim'in hukuk kavramı etrafında hukuku sınıflandırması bazı düşünürler tarafından eleştirilmiş olsa da onun hukuk düşüncesi toplumsal dayanışma düşüncesi etrafında şekillendirdiği biçimiyle anlam kazanır ve ciddi bir önem arz eder. Durkheim'in yaptığı bu sınıflandırmanın genel olarak hukuk için bir çerçeve olarak değerlendirilmesi ve hukuk literatüründe yer alan sınıflandırmalar ile karşılaştırılması elbette olumsuz yorumlara sebebiyet verecektir. Durkheim'in hukuk kavramına ilişkin yaptığı sınıflandırmanın sosyoloji düşüncesini besler nitelikte değerlendirilmesi çok daha makul olacaktır. Durkheim burada teorik bir amaç güder. Benzer şekilde hukuk kavramını ahlak ile birlikte ele alması da hukuk ile ahlaki olguların varlığının göstergesi olarak ilgilenmesi ve bu paralelde sosyolojik bir bakışa sahip olması ile ilgilidir. Durkheim, hukukun sosyal bir olgu olarak ele alınması açısından verimli bir yaklaşıma sahiptir ve hukuka dair çağdaş analizler yapılabilmesi açısından bir yol gösterir.¹²⁶⁰

Durkheim'e göre ve onun ifadesiyle hukuk, tam anlamıyla toplumsal bir olgudur. Buna açıkça eserlerinde yer vermiş olmasına rağmen, böyle bir ifadesi bulunmasaydı da hukuka dair görüşlerinden ve sosyoloji alanına dair düşüncelerini açıklarken sık sık hukuk alanına dair kavramlara başvurmasından Durkheim'in böyle bir düşünceye sahip olduğu anlaşılacaktı.¹²⁶¹ Onun hukuka dair genel ve özet niteliğinde fikrini tespit edebilmek için sosyoloji düşüncesi içerisinde yer alan hukuka dair bütün düşüncelerini bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Bu gerçekleştirildiği zaman Durkheim'in hukuk nedir veya hukukun özü nedir sorularına nasıl

¹²⁵⁹ Clarke, 248-250; Robert K. Merton, Durkheim's Division of Labor in Society, *American Journal of Sociology*, Vol. 40, No. 3 (Nov., 1934), 324, 325.

¹²⁶⁰ Cotterrell, 251.

¹²⁶¹ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, 146.

YÜHFD Cilt: XXII Sayı:2 (2025)

bir yanıt verdiği görülür. Ona göre hukukun özü toplumdur ve hukuk ile toplum birbirinden ayrı düşünülemez iki kavramdır.

Émile Durkheim, sosyoloji düşüncesi içerisinde hukuk kavramına, yukarıda farklı bağlamlarda açıklandığı üzere fazlaca yer vermiştir. Hukukun ve toplum kavramlarının nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu, toplumsal birtakım olguları açıklarken hukuka başvurulması ihtiyacını ve bunun aksi görüntüsü olarak hukuka dair bazı açıklamalar için toplumsal kavramlara duyulan ihtiyacı düşüncelerinde dile getirmiştir. Bu ve benzeri birçok açıdan Durkheim'e göre hukukun ne olduğu, hukukun özünün ne olduğu sorularına yanıt bulmak olanaklı hâle gelmektedir. Durkheim'e göre hukukun özü; toplumsal olgular, topluma ait normlar, değerler ve dayanışma biçimleri ile bağlantılıdır ve hukukun özünün aranması gereken yer de bu açılardan toplumun ta kendisidir.

SONUÇ

Hukuk ve sosyoloji, birbirleri ile ilişki içerisinde olan ve var oldukça bilimsel araştırmalar alanındaki ilişkileri sürececek iki farklı bilim alanıdır. Bu iki bilim alanı arasındaki ortaklık, hukuk sosyolojisi olarak somutlaşmıştır. Genel olarak hukuk ve sosyoloji, daha özelde ise hukuk ve toplum her zaman birbirleri içerisinde diğerinden izler bulunabilecek iki farklı alandır. Hukuk ve toplum, ikisi de canlı varlıklardır denebilir. Doğar, büyür, gelişim gösterir, yok olur ve yeniden doğarlar. Özellikle toplum içerisinde var olan bireyleri belirli bir düzen içerisinde tutma ödevi olan hukuk, o toplumda yaşanan ve süregelen değişimlerin farkında olmalı ve bunlara uygun olarak aksiyon alabilmelidir. Her iki kavramın da bu açıdan birbirine bağlılığı hayatidir.

Émile Durkheim'in, sosyoloji düşüncesi içerisinde hukuka dair birtakım düşünceleri olduğu ve sosyoloji düşüncesini geliştirirken bunlardan yardım aldığı görülmektedir. Hukuk ve sosyoloji alanındaki ilişkiye bakıldığında Durkheim'in düşüncelerinde hukuka rastlamanın tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Ona göre hukuk tam anlamıyla toplumsal bir olgudur. Durkheim, sosyoloji çalışmalarında önemli bir yere sahip olan ahlak kavramı ile hukuk kavramını birlikte kullanarak bu iki kavram üzerinden ortak anlatılarda bulunur. Düşünür hukuk ve toplum kavramlarının her zaman bağlantılı olduğunu ve hukukun bir toplum içerisinde bireylerin yaşayışında gerçekleşen organik olaylardan meydana geldiğini söyler. Hukukun bir toplum içerisinde her zaman dinamik bir kavram olarak var

olması gerektiğini ve değişen toplumsal olaylara ayak uydurması gerektiğini ifade eder. Ona göre devlet hukuk aracılığıyla bireylerin haklarını muhafaza etmek ve bu hakları potansiyel ihlallere karşı korumak zorundadır. Hukuk toplumun birer parçası olan bireylerin haklarının korunması için bir araç olarak kullanılmalıdır.

Durkheim'in makale boyunca yer verilen hukuka dair birçok görüşü bulunsa da bunlardan belki de en ilginç toplumsal dayanışma ile ilgili düşünceleridir. Durkheim iş bölümünden kaynaklanan bir toplumsal dayanışmadan bahseder. Toplumsal dayanışmayı sınıflandırmak için hukuk kavramını kullanır. Bir toplumda güçlü bir toplumsal dayanışma varsa bu o toplumdaki insanların güçlü ve fazla bağlara sahip oldukları anlamına gelir. Bu ilişkilerin fazla olması ise onları düzenleyen hukuk kurallarının varlığına işaret eder. Toplumsal yaşamın genişlemesi ile paralel olarak hukuk da genişleyecek, toplumdaki bütün değişimler hukuka da yansıtacaktır. Düzeltici/onarıcı yaptırıma sahip hukuk normları, iş bölümünün güçlü bir şekilde var olduğu organik dayanışma türüne sahip toplumlarda yaygın bir şekilde görülür.

Durkheim, sosyoloji alanında yaptığı birçok çalışmada sosyoloji bilimi için çok büyük katkılarda bulunmuş ve bu bilim için çok önemli ve yadsınamaz bir bilim insanı haline gelmiştir. Onun sosyolojiye dair bu kıymetli çalışmaları arasında hukuka dair görüşlerinin de bulunması hem hukuk hem de hukuk sosyolojisi için sürececek çalışmalar açısından çok önemli bir birikim sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Alpert, Harry. *Émile Durkheim and His Sociology*. New York: Columbia University Press, 1939.

Bouthoul, Gaston. *Sosyoloji Tarihi-I*. Çev. C. Süreyya, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Clarke, Michael. Durkheim's Sociology of Law, *British Journal of Law and Society*, Winter, 1976, Vol. 3, No. 2.

Coser, Lewis A. *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context II*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1977.

Cotterrell, Roger B. M. Durkheim on Legal Development and Social Solidarity. *British Journal of Law and Society*, Winter, 1977, Vol. 4, No. 2 (Winter, 1977).

Deflem, Mathieu. *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Durkheim, Émile. *Sosyoloji Dersleri*. Çev. A. Berktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006

Durkheim, Émile. *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*. Çev. Ö. Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi, 2013.

Durkheim, Émile. *Toplumsal İşbölümü*. Çev. Ö. Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi, 2006.

Giddens, Anthony. *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Goodwin, Glenn. A. ve Scimecca Joseph A. *Klasik Sosyolojik Teori: Sosyoloji Vaadinin Yeniden Keşfi*. Çev. E. Aykut, B. Binay, U. Binici vd., İstanbul: Say Yayınları, 2015.

Kabakcı, Enes. *Sosyolojiyi Kurmak: Montesquieu, Tocqueville, Comte, Durkheim*. İstanbul: Vadi Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2020.

Kösemihal. Nurettin Şazi. *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1971.

Merton, Robert K. Durkheim's Division of Labor in Society, *American Journal of Sociology*, Vol. 40, No. 3 (Nov., 1934).

Sağlık, Coşkun. Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Temmuz 2019.

Ünsaldı, Levent ve Geçgin, Ercan. *Sosyoloji Tarihi Dünyada ve Türkiye'de*. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2013.

Yükselbaba, Ülker. Emile Durkheim'a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. LXXV, S. 1, 2017.